

Małgorzata Przeniosło

Polskie Towarzystwo Matematyczne w okresie międzywojennym

Rocznik Lubelski 36, 65-76

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Polskie Towarzystwo Matematyczne w okresie międzywojennym

Polska matematyka zdobyła w dwudziestoleciu międzywojennym światowe uznanie, jakiego nie miała nigdy wcześniej. Stało się to głównie za sprawą dwóch szkół naukowych powstałych w Warszawie i Lwowie wkrótce po odzyskaniu niepodległości. Zostały one stworzone przez wielkie osobowości polskiej matematyki, w Warszawie – Wacława Sierpińskiego¹, Zygmunta Janiszewskiego² i Stefana Mazurkiewicza³, a we Lwowie – Hugona Steinhausa⁴ i Stefana Banacha⁵. W trzecim z czołowych ośrodków naukowych – w Krakowie, szkoła matematyczna nie powstała, ale pracował tam Stanisław Zaremba⁶, kolejna wielka indywidualność matematyczna⁷. Wszyscy oni w 1919 lub 1920 r. wstąpili do Towarzystwa Matematycznego w Krakowie (TM) ewentualnie do powstałego w jego miejsce w 1920 r. Polskiego Towarzystwa Matematycznego (PTM). Poza przedwcześnie zmarłym Janiszewskim wszyscy też intensywnie w nim działali.

PTM w okresie międzywojennym miało istotne znaczenie, w dużej części skupiało się wokół niego życie naukowe, odgrywało też niebagatelną rolę w upowszechnianiu na świecie dokonań polskiej matematyki. Jego prezesi i reprezentanci byli bowiem wyróżniani na arenie międzynarodowej, chociażby zaproszeniami

1 Wacław Franciszek Sierpiński (1882–1969), absolwent Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego (UW), kandydat nauk w 1904 r., doktorat na Uniwersytecie Jagiellońskim (UJ) w 1906 r., studia uzupełniające w Getyndze, habilitacja na Uniwersytecie we Lwowie (UL) w 1908 r., od 1910 r. profesor nadzwyczajny tej uczelni, od 1919 r. profesor zwyczajny UW.

2 Zygmunt Janiszewski (1888–1920), studia w Zurychu, Getyndze, Monachium i Paryżu, doktorat na Sorbonie 1911 r., habilitacja w 1913 r. na UL, od 1919 r. profesor nadzwyczajny UW.

3 Stefan Mazurkiewicz (1888–1945), studia w Krakowie, Monachium, Getyndze i Lwowie, doktorat na Uniwersytecie we Lwowie w 1913 r., habilitacja na UJ w 1919 r., od tego roku profesor nadzwyczajny UW, od 1920 r. zwyczajny.

4 Hugo Dionizy Steinhaus (1887–1972), absolwent Uniwersytetu w Getyndze, tam doktorat w 1911 r., habilitacja w 1917 r. na UL, od 1920 profesor nadzwyczajny tej uczelni, już wówczas Uniwersytetu Jana Kazimierza (UJK), od 1923 zwyczajny.

5 Stefan Banach (1892–1945), studia w Szkole Politechnicznej we Lwowie, doktorat na UJK w 1920 r., habilitacja w 1922 r. i od tego roku profesor nadzwyczajny tej uczelni, od 1927 r. zwyczajny.

6 Stanisław Zaremba (1863–1942), absolwent Instytutu Technologicznego w Petersburgu, doktorat na Sorbonie w 1889 r., od 1900 r. profesor nadzwyczajny UJ, od 1905 r. zwyczajny.

7 Szerzej na temat szkół matematycznych w II Rzeczypospolitej zob. M. Przeniosło, *Twórcy lwowskiej szkoły matematycznej (1920–1939)*, „Dzieje Najnowsze”, 2007, t. 39, nr 2, s. 59–76; Eadem, *Krakowski ośrodek matematyczny 1861–1939*, „Almanach Historyczny”, 2009, t. 11, s. 55–69; K. Kuratowski, *Moje wspomnienia związane z powstaniem polskiej szkoły matematycznej*, „Wiadomości Matematyczne”, 1969, t. 12, z. 1, s. 9–15.

do przewodniczenia i wygłaszania wykładów plenarnych na prestiżowych konferencjach. Międzynarodowe organizacje (w przypadku matematyki – Międzynarodowa Unia Matematyczna) skupiające stowarzyszenia narodowe wiodły bowiem prym w organizowaniu ogólnościatowych zjazdów naukowych, które cieszyły się wielkim uznaniem. Dodać można, że zagraniczni uczeni na zaproszenia PTM chętnie przyjeżdżali do Polski z wykładami.

Zamysł założenia towarzystwa matematycznego po raz pierwszy zrodził się pod koniec 1916 r. w gronie przyjaciół Stefana Banacha i Hugona Steinhausa, którzy mieszkali wówczas w Krakowie i współpracowali przy rozważaniu różnych problemów matematycznych. Oprócz nich w spotkaniach brali udział Witold Wilkosz (późniejszy profesor matematyki UJ) i Otton Nikodym (w latach trzydziestych docent na UW). Pomysłu wówczas jednak nie sformalizowano⁸. Pierwsze z oficjalnych stowarzyszeń zrzeszających matematyków powstało we Lwowie w listopadzie 1917 r. z inicjatywy prof. Józefa Puzyny. Statut organizacji o nazwie Polskie Towarzystwo Matematyczne we Lwowie został zatwierdzony przez Namiestnictwo Galicyjskie 14 kwietnia 1918 r. Jako zasadniczy cel działalności postawiono w nim: „popieranie pracy naukowej w zakresie matematyki i umiejętności pokrewnych oraz szerzenie wiedzy matematycznej”⁹. Tak samo sformułowany cel, choć w innym zakresie naukowym, postawiono przed powstałym kilkanaście lat wcześniej – w 1904 r. we Lwowie, Polskim Towarzystwem Filozoficznym (PTF), do którego należeli także matematycy, m.in. Waclaw Sierpiński. Cały statut lwowskiego PTM wyraźnie wzorowano na podobnym dokumencie przyjętym kiedyś przez PTF. Był on bardziej szczegółowy, ale wyraźnie wynikało to z doświadczeń zdobytych przez Towarzystwo Filozoficzne w ciągu kilkunastu lat działalności. Przewidziano w nim np. formy działalności prowadzące do osiągnięcia wytyczonego celu, dokładnie takie jak wypracował PTF, w postaci posiedzeń naukowych (organizowanych co dwa tygodnie, z wyjątkiem okresów wakacyjnych), odczytów, wykładów, konkursów naukowych, wydawnictw, gromadzenia środków naukowych (m.in. książek, czasopism). Działalność Towarzystwa miała być finansowana ze składek członkowskich, dochodów z odczytów i wydawnictw oraz subwencji i darów. Ustalono, że władze PTM we Lwowie będą stanowić: Walne Zgromadzenie, Wydział (Zarząd) oraz Komisja Rewizyjna. W statucie przewidziano przyjmowanie trzech kategorii członków – założycieli, czynnych oraz wspierających. Zgodnie z analizowanym dokumentem za członka założyciela uznawana była osoba, która jednorazowo przekazała Towarzystwu kwotę co najmniej 200 koron albo dar o tej samej wartości. Członkiem czynnym stawał się ten, kto został jednogłośnie przyjęty przez Zarząd, zobowiązał się wpłacać roczną składkę w ustalonej wysokości oraz brać czynny udział w działalności PTM. Członkowie wspierający uiszczali taką samą kwotę, ich obowiązkiem było popieranie celów Towarzystwa, nie mieli jednak prawa głosowania na Walnych Zgromadzeniach i wyboru do Zarządu. Mogli nato-

8 H. Steinhaus, *Wspomnienia i zapiski*, Wrocław 2002, s. 97, 98.

9 Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (dalej: AUJ), Polskie Towarzystwo Matematyczne (dalej: PTM), sygn. DLXXVI, 1, Statut Polskiego Towarzystwa Matematycznego we Lwowie.

miast uczestniczyć w posiedzeniach naukowych, na co nie pozwalał statut PTF, a co nierzadko postulowano¹⁰.

W okresie od grudnia 1917 r. do czerwca 1918 r. PTM we Lwowie odbyło dziewięć posiedzeń naukowych, na których wygłoszono 15 referatów. Na pierwszym z nich 3 grudnia 1917 r. swoje wyniki prezentował Hugo Steinhaus, na następnych, m.in. Józef Puzyna, Waław Sierpiński, Zygmunt Janiszewski, Zdzisław Krygowski, Antoni Łomnicki. Na kolejnych posiedzeniach szczególnie aktywni byli – Sierpiński i Steinhaus. W związku z trudną sytuacją we Lwowie pod koniec 1918 r. i na początku 1919 r., a potem śmiercią Józefa Puzyny oraz odejściem na inne uczelnie profesorów Sierpińskiego i Krygowskiego, tamtejsze PTM czasowo zawiesiło swoją działalność. W listopadzie 1919 r. pozytywnie odpowiedziało na zaproszenie do przystąpienia do stowarzyszenia matematycznego o charakterze ogólnopolskim¹¹.

Pomysł założenia wspomnianej organizacji ogólnopolskiej pochodził od drugiego z regionalnych stowarzyszeń matematycznych – Towarzystwa Matematycznego w Krakowie. Samo Towarzystwo rozpoczęło swoją działalność 2 kwietnia 1919 r. Tego dnia odbyło się zebranie konstytuujące, na którym uchwalono statut i wybrano Zarząd. Wzięli w nim udział m.in.: Stanisław Zaremba (nowo wybrany prezes), Antoni Hoborski (zastępca prezesa), Franciszek Leja (sekretarz), Ludwik Hordyński (skarbnik) oraz Kazimierz Żorawski, Jan Sleszyński, Stefan Banach, Otto Nikodym, Leon Chwistek i Alfred Rosenblatt. Wkrótce do TM przystąpili także m.in. Tadeusz Banachiewicz, Włodzimierz Stożek, Władysław Ślebodziński i Witold Wilkosz¹².

W statucie TM w Krakowie zapisano, iż jego celem jest „wszechstronne pielęgnowanie matematyki czystej i stosowanej”. W czasie dyskusji nad kształtem tego dokumentu przed jego ostatecznym uchwaleniem upadł natomiast wniosek, by wśród zadań Towarzystwa umieścić także popularyzację matematyki. Zgodnie ze statutem realizacji wytyczonego celu miały służyć posiedzenia zwyczajne i odczyty, wydawanie pisma periodycznego i broszur o treści matematycznej oraz organizowanie konkursów. Działalność chciano finansować ze składek wpisowych i rocznych wnoszonych przez członków oraz z subwencji i datków. Określono także władze Towarzystwa – Wydział (Zarząd), Komisja Kontrolująca (Komisja Rewizyjna), Sąd Polubowny i Walne Zebranie. Przewidziano przyjmowanie członków zwyczajnych i dożywotnich. Pierwszym stawał się ten, kto został pisemnie polecony przynajmniej przez dwie osoby już należące do Towarzystwa, następnie zgłoszony przez Zarząd i wybrany na posiedzeniu zwyczajnym oraz uiścić składkę wpisową i roczną. Członek zwyczajny był dożywotnim, gdy wpłacił do

10 Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (dalej: CPAHU), Polskie Towarzystwo Filozoficzne (dalej: PTF), fond 712, op. 1, spr. 2, k. 53v; AUJ, PTM, sygn. DLXXVI, 1, Statut PTM we Lwowie; List A. Łomnickiego do S. Zaremby z listopada 1919 r.; A. Łomnicki, S. Ruziewicz, *Józef Puzyna*, „Wiadomości Matematyczne”, 1921, t. 25, s. 113; *Statut Polskiego Towarzystwa Filozoficznego*, „Przegląd Filozoficzny”, 1904, z. 1, s. 111; M. Przeniosło, *Protokoły z posiedzeń Zarządu Polskiego Towarzystwa Filozoficznego we Lwowie (pierwszy rok działalności – 1904 r.)*, „Ruch Filozoficzny”, 2007, t. 64, nr 1, s. 3-5, 11.

11 AUJ, PTM, sygn. DLXXVI, 1, List A. Łomnickiego do S. Zaremby z listopada 1919 r.

12 *Sprawozdanie Zarządu Polskiego Towarzystwa Matematycznego (za czas od założenia Towarzystwa do 15 III 1921 r.)*, „Rozprawy Polskiego Towarzystwa Matematycznego”, 1921, t. 1, s. 131-133; S. Domoradzki, A. Pelczar, *O założycielach Polskiego Towarzystwa Matematycznego*, „Wiadomości Matematyczne”, 2009, t. 45, z. 2, s. 218, 219.

kasy TM jednorazowo określoną kwotę, zwalniano go wówczas z innych zobowiązań. Nieregulowanie składek rocznych, mimo upomnień, skutkowało skreśleniem z listy członków. Określono również prawa osób należących do Towarzystwa – uczestniczenie w posiedzeniach zwyczajnych, Walnych Zebraniach, odczytach oraz bierne i czynne prawo wyborcze do Zarządu¹³.

Posiedzenia zwyczajne Towarzystwa, które organizowano dwa razy w miesiącu z wyjątkiem okresów wakacyjnych, poświęcano głównie na zapoznanie się z referatami naukowymi i załatwienie spraw organizacyjnych, np. przyjmowanie nowych członków. Na pierwszym z nich – 9 kwietnia 1919 r. wysłuchano Antoniego Hoborskiego, na kolejnym (30 kwietnia) Alfreda Rosenblata. Tydzień później referat wygłosił jeden z najmłodszych członków Towarzystwa – Stefan Banach. Na następnych posiedzeniach w 1919 r. wysłuchano też Edwarda Stamma, Franciszka Leję, Bohdana Babskiego, Stanisława Zarembę, Ottona Nikodyma. Na większości z nich rozważano kwestie ściśle matematyczne, ale nie tylko, referat prof. Zaremby był np. zatytułowany *Organizacja studiów na uniwersytetach we Francji*¹⁴.

Jak już wspomniano, Towarzystwo Matematyczne w Krakowie w listopadzie 1919 r. postanowiło rozszerzyć obszar swojej działalności na całą Polskę. Zarząd TM rozesał matematykom warszawskim i lwowskim zaproszenia do przystąpienia do niego i udziału w kolejnym Walnym Zebraniu – 29 listopada. W odpowiedzi reprezentujący środowisko warszawskie Samuel Dickstein, Wacław Sierpiński, Zygmunt Janiszewski i Stefan Mazurkiewicz zgłosili akces do Towarzystwa. PTM we Lwowie w liście jego sekretarza Antoniego Łomnickiego również wyraziło taką wolę (wkrótce przystąpili wszyscy czołowi tamtejsi matematycy). Dyskusje nad samy pomysłem i nowym statutem stowarzyszenia toczono na kilku kolejnych Walnych Zebraniach. 21 marca 1920 r. uchwalono zmianę nazwy na Polskie Towarzystwo Matematyczne. Problemy z przyjęciem statutu dotyczyły głównie zakresu działania ośrodka krakowskiego i roli pozostałych. Dyskusje były dość burzliwe, a członkowie spoza Krakowa decydowali się na daleko idące ustępstwa, uznając pierwszeństwo dotychczasowych władz TM. Podczas zjazdu polskich uczonych w sprawie organizacji nauki, który odbywał się 9 kwietnia 1919 r. w Warszawie, obecni tam matematycy postawili wniosek o powołanie PTM z zachowaniem w bieżącym roku dotychczasowego Zarządu¹⁵.

Ostatecznie statut PTM uchwalono na Walnym Zebraniu Towarzystwa w dniu 22 grudnia 1920 r., przyjęto wówczas także regulamin Towarzystwa. Zdecydowano również, że kolejne Walne Zebranie połączone z wyborami Zarządu PTM zostanie zorganizowane wiosną następnego roku (odbyło się 4 czerwca 1921 r.), do tego momentu pozostawiono władze, które w 1919 r. wybrało TM. Statut w dużym stopniu był wzorowany na poprzednim dokumencie, na którego podstawie działało Towarzystwo Matematyczne w Krakowie. Zmodyfikowano go jednak na tyle, by mogły funkcjonować oddziały PTM w różnych miastach, siedziba Towarzystwa

13 AUJ, PTM, sygn. DLXXVI, 1, Statut Towarzystwa Matematycznego w Krakowie; F. Leja, *Powstanie Polskiego Towarzystwa Matematycznego*, „Wiadomości Matematyczne”, 1969, t. 12, s. 5.

14 AUJ, PTM, sygn. DLXXVI, 1, Wykaz posiedzeń i odczytów w Towarzystwie Matematycznym.

15 *Ibidem*, Zaproszenie Zarządu TM w Krakowie do udziału w dyskusji nad rozszerzeniem obszaru działalności Towarzystwa z 18 XI 1919 r.; List matematyków warszawskich do TM w Krakowie z 9 IV 1920 r.; *Sprawozdanie Zarządu Polskiego Towarzystwa Matematycznego...*, s. 133; F. Leja, *op. cit.*, s. 5-7.

i jego Zarządu pozostała bowiem w Krakowie. Cel działania nie został zmieniony, nie usunięto ograniczenia jedynie do uprawiania nauk matematycznych i nie dokonano poszerzenia pola zainteresowań także na ich upowszechnianie, co postulowała część środowiska lwowskiego i warszawskiego. Koncentracja tylko na działalności matematycznej jeszcze wyraźniej niż w przypadku TM uwidaczniała się w sposobach realizacji wytyczonych zadań. W statucie stwierdzono bowiem, że odczyty wygłaszane będą jedynie na posiedzeniach zwyczajnych o charakterze naukowym, wydawane będzie też pismo periodyczne i prace o treści matematycznej. PTM zamierzało również utrzymywać kontakty z ruchem naukowym za granicą. W statucie oczywiście określono zasady przyjmowania do Towarzystwa. Członków podzielono na zwyczajnych miejscowych (tj. zamieszkałych w Krakowie) i zamiejscowych, dożywotnich oraz honorowych. Zasady przystępowania do Towarzystwa były podobne, jak opisano w odniesieniu do TM. Jedyną różnicą polegała na przyjmowaniu członków zamiejscowych przez tamtejsze oddziały PTM. Zarząd w Krakowie pozostawił sobie jednak możliwość wniesienia sprzeciwu, a kwestie sporne miały być rozstrzygane na Walnym Zebraniu. Zastrzeżono również, że wszystkie głosowania nad przyjęciem członków będą tajne. Pojawiła się nowa kategoria członka – honorowy, godność ta mogła zostać nadawana przez Walne Zebranie za szczególne zasługi dla matematyki albo samego PTM¹⁶.

W statucie określono władze PTM i ich kompetencje. Obok Zarządu były to – Komisja Kontrolująca i Walne Zebranie Członków. W skład tego pierwszego wchodziły osoby powołane do prezydium (prezes i dwóch jego zastępców) oraz sekretarz, skarbnik, trzech członków, a także delegat każdego z Oddziałów. Poza delegatami pozostałych członków Zarządu miało wybierać Walne Zebranie na dwuletnie kadencje z możliwością ponownego wyboru. Co do składu Zarządu zastrzeżono, że spoza Krakowa może być jedynie dwóch spośród trzech członków prezydium. W statucie określono również zadania Zarządu, było to m.in. zwoływanie posiedzeń naukowych i akceptowanie zgłoszonych na nie referatów, czuwanie nad majątkiem i wydawnictwami Towarzystwa, zwoływanie co dwa lata Walnych Zebrań i przedkładanie im sprawozdań z działalności. Zadaniem kolejnego organu władz PTM – Komisji Kontrolującej, która składała się z trzech członków wybieranych przez Walne Zebranie na okres dwóch lat, było sprawdzanie prawidłowości działań podejmowanych przez Zarząd i przedkładanie wniosków o udzielenie mu absolutorium. W statucie przewidziano także dwa typy Walnych Zebrań – sprawozdawcze, odbywane cyklicznie oraz nadzwyczajne. Wśród kompetencji tego pierwszego podano m.in. udzielanie absolutorium Zarządowi i wybór nowego, przyjmowanie jego sprawozdań oraz podobnych dokumentów przygotowywanych przez Oddziały PTM, rozstrzyganie kwestii spornych, zatwierdzanie wniosków dotyczących zmian w statucie i regulaminie oraz rozwiązanie Towarzystwa. Prawo do głosowania na nim przysługiwało każdemu z członków, a decyzje miały zapadać prostą większością, z wyjątkiem tych dotyczących poprawek w statucie

16 Statut Polskiego Towarzystwa Matematycznego, „Rozprawy Polskiego Towarzystwa Matematycznego”, 1921, t. 1, s. 134-135; *Sprawozdanie Zarządu Polskiego Towarzystwa Matematycznego...*, s. 132, 133; *Kronika. Wiadomości o nowo powstałych lub zreorganizowanych polskich towarzystwach i instytucjach naukowych*, „Nauka Polska”, 1923, t. 4, s. 389.

i rozwiązania stowarzyszenia, tu wymagane było 2/3 głosów. Uchwały Walnego Zebrania uznawano za ważne, gdy zapadały w obecności co najmniej 1/4 członków. Statut określał także zasady wyboru Zarządu i członków Komisji Kontrolującej. Głosowanie miało być tajne i mogli wziąć w nim udział również członkowie nieobecni poprzez przesłanie swojej decyzji w liście zamkniętym, który otwierano dopiero podczas wyborów. Zasadę tę stosowano prawdopodobnie jednak tylko do członków zamiejscowych. W zaproszeniu na Walne Zebranie w czerwcu 1923 r. wprost przypomniano o takiej możliwości, ale właśnie w odniesieniu do osób spoza Krakowa. Do pisma dołączona była karta wyborcza, zawierająca dwie rubryki, w jednej umieszczono propozycje ustępującego Zarządu dotyczącą nowej obsady, drugą pozostawiono pustą z przeznaczeniem na własne typy¹⁷.

W kwestii Oddziałów PTM statut stanowił, iż mogą one powstawać w za zgodą Zarządu na wniosek przynajmniej pięciu członków zamiejscowych zamieszkałych w tej samej miejscowości. Jako cel ich funkcjonowania wskazano „stworzenie matematycznego ogniska naukowego i odbywanie posiedzeń zwyczajnych”. Poszczególne Oddziały Towarzystwa tworzyły swoje organy w podobnej formie jak krakowskie, z tym że Zarząd nazywano tu Wydziałem. Ich zadania były takie same jak opisane w przypadku struktury głównej. Coroczne składki płacone przez zamiejscowych członków PTM miały zasilać głównie kasę Oddziału, do którego należeli, ale w 1/4 także fundusze pozostające w dyspozycji Zarządu w Krakowie¹⁸.

W uchwalonym jednocześnie ze statutem regulaminie PTM określono szczegóły dotyczące końca kadencji władz, składek, terminu, miejsca i częstotliwości posiedzeń zwyczajnych, zasad druku wydawnictw Towarzystwa. Dwuletnie urzędowanie Zarządu i Wydziałów każdego z Oddziałów miało się kończyć w dniu Zielonych Świąt, a Walne Zebranie Sprawozdawcze odbywać w maju lub czerwcu. Co do wysokości składek, to określając je po raz pierwszy, ustalono, że wpisowe wyniesie 30 mkp, a płatna z góry składka roczna – 60 mkp. W kwestii posiedzeń zwyczajnych podano w regulaminie, że mające miejsce w Krakowie będą się odbywać w pierwszy i trzeci wtorek miesiąca, z wyjątkiem okresów wakacyjnych, o godzinie 5 wieczorem w siedzibie Seminarium Matematycznego UJ przy ulicy św. Anny 12. W dokumencie określono także zasady publikacji w wydawnictwach PTM. Miały być tam przede wszystkim drukowane prace członków Towarzystwa, które uzyskają akceptację Komitetu Redakcyjnego. Zastrzeżono również, że będą się one ukazywać w kolejności, w jakiej zostały zgłoszone. Przyjmowane miały być zarówno prace pisane po polsku, jak i obcojęzyczne. Informowano, że autor otrzyma 25 odbitek publikacji, a członkowie PTM po jednym egzemplarzu każdego wydawnictwa Towarzystwa bezpłatnie lub po obniżonej cenie w zależności od kosztów druku¹⁹.

W dniu uchwalenia statutu Towarzystwo liczyło 46 członków, 37 z nich wcześniej należało do TM w Krakowie. Spośród tam stowarzyszonych akcesu do PTM

17 AUJ, PTM, sygn. DLXXVI, 1, Zaproszenie na Walne Zebranie Sprawozdawcze z 1923 r.; *Statut Polskiego Towarzystwa Matematycznego...*, s. 135-137, 139.

18 *Ibidem*, s. 137-139.

19 *Regulamin Polskiego Towarzystwa Matematycznego*, „Rozprawy Polskiego Towarzystwa Matematycznego”, 1921, t. 1, s. 140-141.

nie zgłosiły tylko dwie mniej znane w środowisku matematycznym osoby – inżynier Jan Stella Sawicki i Włodzimierz Kowalski. W międzyczasie zmarli dwaj dotychczasowi członkowie TM – Ludwik Hordyński i Zygmunt Janiszewski. Oprócz wspomnianych, „starych” członków TM, przed 22 grudnia do Towarzystwa (już noszącego nową nazwę PTM) wstąpili np. Wiktor Staniewicz, Zdzisław Krygowski, Hugo Steinhaus, a dokładnie tego dnia m.in. Antoni Łomnicki i Stanisław Ruziewicz²⁰.

W kolejnych latach pierwsi członkowie PTM pochodzący spoza Krakowa zakładali Oddziały Towarzystwa w swoich miastach. Na początku 1921 r. powstał takowy we Lwowie, w 1923 r. w Warszawie i Wilnie, a w 1924 r. w Poznaniu. Interesujące jest to, że mimo prężności warszawskiego ośrodka matematycznego już w początkowym okresie niepodległości tamtejsi profesorowie nie próbowali założyć własnego stowarzyszenia, tak jak stało się to we Lwowie i Krakowie. Ze wspomnień Kazimierza Kuratowskiego wynika, że było to konsekwencją przekonania, szczególnie Zygmunta Janiszewskiego, iż nie to prowadzi do sukcesu matematycznego, ważniejsze jest tworzenie zespołów osób współpracujących ze sobą na polu naukowym, spotykających się na dyskusjach matematycznych, co już miało miejsce, a do czego nie jest konieczne oficjalnie stowarzyszenie się. Już w lutym 1921 r. Międzynarodowa Unia Matematyczna zrzeszająca Towarzystwa narodowe zaprosiła PTM do przystąpienia do niej. W 1924 r. uchwalono, że Polski Komitet Narodowy przy Unii będzie się składał z 8 członków, po dwóch z Krakowa, Lwowa i Warszawy oraz po jednym z Poznania i Wilna²¹.

Z czasem liczba członków PTM systematycznie rosła, w 1924 r. było 106 członków zwyczajnych, w tym miejscowych – 33, w Oddziale we Lwowie – 30, w Warszawie – 23, Poznaniu – 16, Wilnie – 4. W 1929 r. do Towarzystwa należało 176 osób, w tym członków zwyczajnych było 147. Z czasem zmieniła się liczebność poszczególnych Oddziałów, największym stał się Warszawski, w 1929 r. zrzeszał 50 osób, kolejnym Lwowski – 39. Wśród członków zwyczajnych z Warszawy było wówczas 41 osób, ze Lwowa – 38, z Krakowa – 30, z Poznania – 26, z Wilna 12. W 1930 r. do Towarzystwa należało już 185 osób, w 1932 r. – 191, a na początku 1938 r. – 196, a na koniec tego roku 204. Oprócz centrali krakowskiej i czterech wymienionych Oddziałów PTM więcej placówek już nie powstało, ale do istniejących należały także osoby mieszkające poza tymi miastami, m.in. z Torunia, Piotrkowa Trybunalskiego, Białegostoku, Drochobycza, Chełmna. Do Towarzystwa systematycznie wstępowali młodzi wychowankowie poszczególnych ośrodków akademickich, również matematycy z innych krajów, którzy współpracowali z polskimi uczonymi. W 1929 r. tych ostatnich należało do PTM 29, w 1939 – 51, były wśród nich osoby bardzo znane w środowisku matematycznym, chociażby

20 AUJ, PTM, sygn. DLXXVI, 1, Wykaz członków Towarzystwa Matematycznego i ich adresy; *Statut Polskiego Towarzystwa Matematycznego...*, s. 134-135; *Sprawozdanie Zarządu Polskiego Towarzystwa Matematycznego...*, s. 132-133.

21 J. Małkowska, *Towarzystwa i instytucje naukowe, popularno-naukowe, techniczne oraz naukę popierające; organizacje zawodowe pracowników naukowych w Polsce*, „Nauka Polska”, 1927, t. 7, s. 300; T. Iwiński, *Ponad pół wieku działalności matematyków polskich*, Warszawa 1975, s. 24; S. Gołąb, *Z dziejów założenia Polskiego Towarzystwa Matematycznego*, „Wiadomości Matematyczne”, 1961, t. 4, z. 2, s. 158-159; K. Kuratowski, *Moje wspomnienia...*, s. 14.

Élie Cartan, Ernst Zermelo, Karl Menger, Nikołaj N. Łuzin, John R. Kline i Tulio Levi-Civita. Jako pierwszego przyjęto w 1923 r. profesora Sorbony Élie Cartana. Nie brakowało także naukowców pracujących w krajach dość egzotycznych, np. wśród członków znaleźli się prof. Gonesh Prasad z Indii, prof. Godofredo Garcia z Peru, czy Thomas Muir z Południowej Afryki²².

Przyjęte rozwiązania statutowe i fakt, iż siedziba Towarzystwa pozostała w Krakowie, a tamtejsi matematycy nie tworzyli Oddziału, tak jak w innych ośrodkach, sprawiły, że przez lata mieli oni pewną przewagę przy podejmowaniu kluczowych decyzji. W dużym stopniu wynikało to ze sposobu działania prof. Stanisława Zaręby, który w każdym z Zarządów wybranych w okresie międzywojennym był prezesem lub wiceprezesem przy zamiejscowym prezesie (zob. tabela 1) i to on faktycznie zarządzał Towarzystwem. Jako człowiek bardzo zasadniczy i nieustępliwy, potrafił forsować swoje decyzje (oczywiście nie tylko dotyczące PTM) z dużą determinacją i skutecznością. Wraz ze wzmocnianiem się Oddziałów pojawiły się propozycje reorganizacji, po raz pierwszy na Nadzwyczajnym Walnym Zebraniu we Lwowie we wrześniu 1927 r. zwołanym przy okazji Pierwszego Polskiego Zjazdu Matematycznego zorganizowanego tam przez PTM. Dyskusję na ten temat podjęto także kilka miesięcy później na Walnym Zebraniu Sprawozdawczym, które odbyło się w czerwcu 1928 r. w Warszawie. Najważniejszym podnoszonym problemem była zbyt daleko idąca dominacja środowiska krakowskiego, a zasadniczym postulatem przekształcenie PTM w federację Oddziałów. Dyskusję na ten temat toczono, bez rezultatów, przez kolejne lata²³. Oddziały radziły sobie z taką sytuacją w różny sposób, czasem traktując Zarząd z pewnym lekceważeniem. Stanisław Ulam wspomina, że będąc na początku lat trzydziestych sekretarzem Oddziału Lwowskiego kierowanego wówczas przez prof. Włodzimierza Stożka, poinformował go o nadejściu ważnego listu z Krakowa z PTM. Stożek nie czytając, miał mu na to odpowiedzieć: „Schowaj go tak, by ludzkie oko więcej go nie widziało”²⁴. W pewien sposób wynikało to z charakteru Włodzimierza Stożka i jego podejścia do różnych oficjalnych spraw, ale zapewne także ze stosunku do Zarządu Towarzystwa.

22 Litewskie Centralne Archiwum Państwowe w Wilnie (dalej: ICAP), Organizacje Społeczne Wilna (dalej: OSW), fondo 1269, ap. 4, b. 18, k. 26; *État de la Société Polonaise de Mathématique à la fin de l'année 1928*, „Annales de la Société Polonaise de Mathématique”, 1929, t. 8, s. 325–330; *État de la Société Polonaise de Mathématique à la fin de l'année 1930*, „Annales de la Société Polonaise de Mathématique”, 1931, t. 10, s. 151–157; *État de la Société Polonaise de Mathématique à la fin de l'année 1932*, „Annales de la Société Polonaise de Mathématique”, 1932, t. 11, s. 61–67; *État de la Société Polonaise de Mathématique à la fin de l'année 1936*, „Annales de la Société Polonaise de Mathématique”, 1938, t. 117, s. 99–107. T. Iwiński, *op. cit.*, s. 24, 31, 179; W. Ślebodziński, *Polskie Towarzystwo Matematyczne w latach 1919–1963*, „Wiadomości Matematyczne”, 1965, t. 8, s. 88.

23 Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP), sygn. 6805, k. 38–46; sygn. 54, 61, 62, 114–123, 166; F. Leja, *op. cit.*, s. 7–8; S. Gołąb, *op. cit.*, s. 159.

24 S. Ulam, *Przygody matematyka*, Warszawa 1996, s. 67.

Tab. nr 1. Zarządy²⁵ PTM w latach 1920-1939

Okres	Prezes	Wiceprezes	Sejmik	Skarbnik
1920–1921	Stanisław Zaremba	Antoni Hoborski	Franciszek Leja	Antoni Wilk
1921–1923	Wiktor Staniewicz	Zdzisław Krygowski Stanisław Zaremba	Witold Wilkosz	Franciszek Leja?
1923–1924	Samuel Dickstein	Marcin Ernst Stanisław Zaremba	Antoni Hoborski	Franciszek Leja
1924–1926	Samuel Dickstein	Marcin Ernst Stanisław Zaremba	Tadeusz Wązewski	Antoni Wilk
1926–1928	Zdzisław Krygowski	Maksymilian Huber Stanisław Zaremba	Jerzy Sława-Neyman	Antoni Wilk
1928–1930	Wacław Sierpiński	Wiktor Staniewicz Stanisław Zaremba	Jerzy Sława-Neyman	Stanisław Krystyn Zaremba
1930–1932	Kazimierz Bartel	Stefan Mazurkiewicz Stanisław Zaremba	Tadeusz Wązewski	Stanisław Gołąb
1932–1934	Stefan Mazurkiewicz	Stefan Banach Stanisław Zaremba	Tadeusz Wązewski	Stanisław Gołąb
1934–1935	Stefan Mazurkiewicz	Stefan Banach Stanisław Zaremba	Tadeusz Wązewski	Stanisław Gołąb
1935–1936	–	Stefan Banach Stanisław Zaremba	Tadeusz Wązewski	Stanisław Gołąb
1936–1937	Stanisław Zaremba	Witold Wilkosz	Andrzej Turowicz	Stanisław Gołąb
1937–1938	Stefan Mazurkiewicz	Mieczysław Biernacki Juliusz Rudnicki Hugo Steinhaus Stanisław Zaremba	Bronisław Knaster	Władysław Orlicz
1938–1939	Stefan Mazurkiewicz	Mieczysław Biernacki Kazimierz Kuratowski Juliusz Rudnicki Stanisław Ruziewicz Stanisław Zaremba	Bronisław Knaster	Władysław Orlicz
1939 ¹	Stefan Banach	Mieczysław Biernacki Kazimierz Kuratowski Stefan Kempisty Antoni Łomnicki Stanisław Zaremba	Bronisław Knaster	Karol Borsuk

Źródło: LCAP, OSW, fondo 1269, ap. 4, b. 18, k. 3-8, 13, 14, 26, 36, 43, 44, 55, 56; AUJ, PTM, sygn. DLXXVI, 1, Zaproszenie na Walne Zebranie Sprawozdawcze z 1923 r.; T. Iwiński, *op. cit.* s. 171–172; *État de la Société Polonaise de Mathématique à la fin de l'année 1928*, s. 324; *État de la Société Polonaise de Mathématique à la fin de l'année 1936*, s. 191, 192.

W 1935 r. doszło do „buntu” Oddziałów, szczególnie Warszawskiego i Lwowskiego, dążących do reorganizacji Towarzystwa i przeniesienia jego siedziby do stolicy. Prezes Stefan Mazurkiewicz ustąpił nawet ze swojej funkcji. Bezpośrednim powodem eskalacji konfliktu był termin i miejsce Walnego Zebrania. Na początku

25 Podano tylko nazwiska funkcyjnych członków Zarządu.

roku Oddział Warszawski zaproponował bowiem zwołanie takiego zgromadzenia członków przy okazji planowanego jesienią 1935 r. w Warszawie Trzeciego Polskiego Zjazdu Matematycznego organizowanego przez PTM. Przewidywał bowiem, że wówczas będzie możliwość przegłosowania nowego statutu Towarzystwa. Z kolei ośrodek krakowski obawiając się tego, chciał zorganizować Walne Zgromadzenie wcześniej, pod pretekstem ustalenia dokładnego terminu tegoż Zjazdu. Na jego miejsce zaproponował najmniejszy z Oddziałów – w Wilnie, choć ten nie wyrażał na to zgody. Do kompromisu między środowiskiem krakowskim i warszawskim próbował doprowadzić Oddział Lwowski, a mediacji podjął się Stefan Banach. Zarząd w Krakowie zignorował propozycję porozumienia i podjął uchwałę o zwołaniu Walnego Zebrania na dzień 26 czerwca w Krakowie. Mógł to uczynić, zgodnie ze statutem decydował bowiem o miejscu takich zgromadzeń, miał to zrobić jedynie w porozumieniu z Oddziałami. Nie wprowadził też do porządku obrad punktu dotyczącego zmian w statucie, o co wnioskowali warszawscy matematycy. W wyborach nowego Zarządu, koniecznych z powodu rezygnacji Stefana Mazurkiewicza z funkcji prezesa, stare władze zaproponowały tylko jedną osobę spoza Krakowa. Po otrzymaniu takiego zaproszenia na Walne Zebranie spektakularną próbę walki o nowy kształt PTM podjął prof. Stanisław Ruziewicz. Chcąc zaprotestować przeciwko ignorowaniu Oddziałów przez Zarząd, zgłosił swoje wystąpienie z PTM. Uczynił to w liście kierowanym do Lwowskiego Oddziału PTM, do którego należał, choć w rzeczywistości oczywiście chodziło przede wszystkim o to, by jego odpis trafił do Zarządu Towarzystwa (kopie otrzymały także inne ośrodki oraz osobiście Stefan Mazurkiewicz i Stefan Banach). Oprócz odniesienia się w dość ostrych słowach do wspomnianej konfliktowej sytuacji, która była bezpośrednią przyczyną jego decyzji, podał również te bardziej ogólne tkwiące w samym statucie PTM, napisał: „Nie widzę powodów, by ośrodek krakowski tworzył Polskie Towarzystwo Matematyczne, a inne ośrodki skupiające nieraz bardzo wielką liczbę, a w niej bardzo wybitnych matematyków, tworzyły tylko Oddziały Towarzystwa. Nie widzę również powodów, dla których Zarząd Towarzystwa miałby się składać z matematyków krakowskich, z dwoma co najwyżej dopuszczalnymi wyjątkami, które Zarząd w proponowanej liście zredukował do jednego. Nie chcąc by głos mój, dołączony do wyrażonych przez Oddział Lwowski życzeń i opinii, był przez Zarząd niewolony, zgłaszam wystąpienie z Lwowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Matematycznego”²⁶. Oddział lwowski w oficjalnym liście poinformował Ruziewicza, iż na razie nie podjął decyzji w sprawie jego członkostwa, zapewniając go jednocześnie, że albo dojdzie do ustępstw ze strony Zarządu PTM, albo Oddział Lwowski odłączy się i reaktywuje dawne Polskie Towarzystwo Matematyczne we Lwowie, a on jako jeden z jego założycieli będzie bardzo pożądanym w gronie członków. Tymczasem w Krakowie powołano nowy Zarząd, w którego skład weszli tylko matematycy z tego ośrodka (zob. tabela 1). Sytuacja tak bardzo zaogniła się, że wspomniany Trzeci Polski Zjazd Matematyczny w Warszawie w 1935 r. nie został zorganizowany (odbył się dopiero dwa lata później)²⁷.

26 Archiwum Instytutu Matematycznego PAN w Sopocie, Zbiór Stanisława Ruziewicza, sygn. Ru-II-1.

27 *Ibidem*, sygn. Ru-II-1, 2, 4; AUJ, Spuścizna Tadeusza Banachiewicza, sygn. DC 8, List w. Sierpińskiego do T. Banachiewicza z 5 III 1935 r.; *Statut Polskiego Towarzystwa Matematycznego...*, s. 137; *État de la Société*

Realna groźba rozbitcia PTM sprawiła, że w marcu 1936 r. zostało zwołane Nadzwyczajne Walne Zebranie we Lwowie, na którym uchwalono zmianę statutu. Nowe zasady zaczęły obowiązywać od 11 stycznia 1937 r. PTM stało się federacją poszczególnych oddziałów, które zgłaszano władzom administracyjnym jako oddzielne stowarzyszenia. Ich prezesi byli automatycznie wiceprezesami Towarzystwa (zob. tabela 1). Na siedzibę wybrano Warszawę, a w Krakowie 21 lutego 1937 r. utworzono kolejny Oddział. Ten zrzeszał dotychczasowych członków miejscowych, którzy wcześniej nie należeli do żadnego Oddziału. W nowym statucie członków podzielono na zwyczajnych, zagranicznych i honorowych. Wiceprezesi Towarzystwa stawali się automatycznie członkami Zarządu Głównego. Pozostałych – prezesa, sekretarza i skarbnika, miało co dwa lata wybierać Walne Zgromadzenie. Prawo głosu na nim przyznano prezesowi PTM oraz delegatom poszczególnych Oddziałów w ilości proporcjonalnej do liczby ich członków. W nowym statucie rozszerzono cele Towarzystwa i metody prowadzące do ich realizacji. Zapisano w nim dodatkowo m.in. działania upowszechniające wiedzę matematyczną postulowane przez większość środowiska od początku istnienia PTM oraz utrzymywanie kontaktów z pokrewnymi stowarzyszeniami w kraju i za granicą. Do poprzednich form działalności – posiedzeń zwyczajnych o charakterze głównie naukowym i wydawnictw, dołączono także organizowanie dyskusji, wykładów, kursów, pokazów, konkursów, zjazdów, popieranie i nagradzanie badań, udzielenie stypendiów i zapomóg²⁸.

Główną formą działalności PTM było odbywanie posiedzeń zwyczajnych poświęconych głównie kwestiom naukowym. W okresie międzywojennym wygłoszono na nich 1143 referaty. Organizowano je zarówno w Krakowie – 184, jak i poszczególnych Oddziałach, w Warszawskim – 446, Lwowskim – 373, w Poznańskim – 76, w Wileńskim – 64. Przedstawiane tezy zazwyczaj były też dyskutowane. Większość nowych wyników naukowych, do których dochodzili matematycy pracujący w poszczególnych ośrodkach, referowano i analizowano na posiedzeniach Towarzystwa. W Warszawie i Lwowie odbywano je nawet co tydzień. Praca w obu Oddziałach była bardzo intensywna, referowano, dyskutowano i niejednokrotnie wspólnie dopracowywano przedstawione wyniki badań. W Warszawie spotykano się w piątkowe wieczory, a posiedzenia nierzadko kontynuowano w węższym gronie osób związanych z UW na nieoficjalnych spotkaniach w pobliskiej kawiarni, które odbywały się z inicjatywy najbardziej towarzyskiego z warszawskich matematyków, Stefana Mazurkiewicza. We Lwowie toczenie dyskusji naukowych w takich miejscach było codziennością wielu tamtejszych matematyków, toteż na spotkania PTM wybrano sobotnie wieczory i sale UJK. W ciągu godziny przedstawiano trzy, cztery krótkie prace, następnie głębiej omawiano je w drugiej części spotkania, którą zupełnie oficjalnie organizowano w którejś z ulubionych kawiarni w pobliżu Uniwersytetu. Ta część zazwyczaj odbywała się pod przewodnictwem

Polonaise de Mathématique à la fin de l'année 1936, „Annales de la Société Polonaise de Mathématique”, 1936, t. 15, s. 191, 192; T. Iwiński, *op. cit.*, s. 20; R. Duda, *Polskie Towarzystwo Matematyczne na tle dziejów*, „Wiadomości Matematyczne”, 2009, t. 45, z. 2, s. 243, 244.

²⁸ I.CAP, OSW, fondo 1269, ap. 4, b. 18, k. 32, 48; F. Leja, *op. cit.*, s. 8; *Statut Polskiego Towarzystwa Matematycznego*, Dodatek do „Annales de la Société Polonaise de Mathématique”, 1937, t. 16, s. 1-8.

Stefana Banacha, który szczególnie upodobał sobie takie miejsca pracy. Oczywiście nie stroniono wówczas nie tylko od dużych ilości kawy, ale i trunków. Banach był najbardziej aktywnym referentem, w latach 1927–1938 miał 43 wystąpienia. Równie często swoje wyniki prezentował Stanisław Mazur – 42 razy i Hugo Steinhaus – 35. Tytuły wszystkich wystąpień były podawane w czasopiśmie PTM „Annales de la Société Polonaise de Mathématique”, a referaty wygłaszali wszyscy pracujący naukowo członkowie Towarzystwa, zarówno utytułowani, jak i młodzi. Nie brakowało też gości zagranicznych, np. w 1929 r. na posiedzeniu Oddziału Warszawskiego wysłuchano amerykańskiego matematyka William L. Ayresa, przybyłego z Fryburga Ernsta Zermelo oraz Witolda Hurewicza, który pracował wówczas na Uniwersytecie w Amsterdamie. Wiele z prac diskutowanych na posiedzeniach PTM ukazywała się potem drukiem, nie tylko w „Annales”, ale przede wszystkim w „Fundamenta Mathematicae” i „Studia Mathematica”, które były najważniejszymi polskimi czasopismami matematycznymi²⁹.

Działalność Polskiego Towarzystwa Matematyczne była w okresie międzywojennym bardzo intensywna i owocna. Organizacja miała duże znaczenie i wpływy, cieszyła się prestiżem. Wokół Towarzystwa skupiało się życie naukowe, reprezentowało ono polską matematykę na arenie międzynarodowej, ułatwiało kontakty z zagranicznymi uczonymi. Zapewne, gdyby od początku działało na bardziej demokratycznych zasadach, jako federacja oddziałów, jego możliwości i osiągnięcia byłyby jeszcze większe.

Polish Mathematical Society in the Interwar Period

The Polish Mathematical Society (PTM) was established in 1920. Its headquarters was in Krakow while its branches operated in Warsaw, Lvov, Poznań and in Vilna. In 1924 the PTM had 106 members, of which 33 in the Krakow headquarters, 30 in the Lvov branch, in Warsaw – 23, in Poznań – 16, and in Vilna – 4. With time, membership of individual branches changed, the Warsaw and Lvov branches having become the largest. At the end of 1938 the Society numbered 204 members. Mathematicians from abroad also joined the PTM (there were 51 of them in 1939). The fact that the Society's headquarters was in Krakow and the local mathematicians did not form a branch as in other centers allowed them to have a majority in taking key decisions. In 1935 there was a “rebellion” of the branches, which sought to reorganize the Society and transfer its headquarters to Warsaw. Final changes took place in early 1937. In the interwar period it was in the PTM that the scientific life of mathematicians was largely centered; the Society also played a considerable role in propagating the achievements of the Polish mathematical circles all over the world.

²⁹ I.CAP, OSW, fond 1269, ap. 4, b. 18, k. 32; AAN, MWRiOP, sygn. 1354, k. 15; W. Ślebodziński, *op. cit.*, s. 87; K. Kuratowski, *Przemówienie wygłoszone 3 IX 1969 r. na inauguracji jubileuszu Polskiego Towarzystwa Matematycznego*, „Wiadomości Matematyczne”, 1971, t. 12, z. 2, s. 208-214; Idem, *Notatki do autobiografii*, Warszawa 1981, s. 78; S. Ulam, *op. cit.*, s. 67; T. Mańkowski, *Życie naukowe współczesnego Lwowa*, „Nauka Polska”, 1934, t. 19, s. 163; *Comptes-rendus des séances de la Société Polonaise de Mathématique, Section de Varsovie, année 1929*, „Annales de la Société Polonaise de Mathématique”, 1929, t. 8, s. 323-324; R. Duda, *Lwowska szkoła matematyczna*, Wrocław 2007, s. 79.